

חטאי שלמה

מחבר: פרופ' אברהם גרוסמן

מלכים א, פרק יא

מתוך: הוראת פרקים נבחרים בנביאים ראשונים,
בהוצאת האגף לתוכניות לימודים במשרד החינוך

במלכים א' פרק יא מתוארת ירידתו של שלמה בסוף ימיו:

מלכים א פרק יא:

(ד) ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דויד אביו: (ה) וילך שלמה אחרי עשתרת אלהי צדנים ואחרי מלכם שקץ עמנים: (ו) ויעש שלמה הרע בעיני ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו: (ז) אז יבנה שלמה במה לכמוש שקץ מואב בהר אשר על פני ירושלם ולמלך שקץ בני עמון: (ח) וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלהיהן:

פשטם של דברים הוא, כפי שפירשו חז"ל, ששלמה עצמו לא בנה את הבמה לכמוש ולא עבד בעץ ובאן, אך הוא לא מיחה ביד נשיו שבנו והתיר לעשות כן (שבת, נט, ע"ב). אף על פי כן הרי היה זה מעשה חמור ביותר. הוכחה לכך בעובדה כי בשל מעשה זה גזר הקב"ה על פילוג הממלכה (שם, פסק יא-יג). הבעיה היא מן הקשות ביותר. שהרי שלמה מתואר במקרא כאיש החכם מכל האדם: "הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריו לא יקום כמוך" (שם, פרק ג, פס' יב). כיצד יכול אדם שהגיע לדרגת החכמה העליונה ביותר, אשר אף בן תמותה אחר לא זכה ולא יזכה להגיע אליה, לרדת לדרגה כה נמוכה ולאפשר בניית מזבחות לאלילים בהר הזיתים הפונה מול המקדש, תוך ידיעה שגם רבים מבני ישראל יושפעו מפולחן נוכרי זה. לא זו בלבד, הרי הקב"ה נגלה אליו פעמיים בחלום והזהירו על הליכה בדרך ה'. שלמה אף זכה לאחר סיום בניית בית המקדש לנס גלוי: "וכללות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותואכל העלה והזבחים וכבוד ה' מלא את הבית... וכל בני ישראל ראים ברדת האש וכבוד ה' על הבית" (דברי הימים ב, פרק ז, פס' א-ג). מה עוד יכול בן תמותה לבקש לעצמו כדי להשתכנע ולבער פולחנות נוכריים של עבודה זרה מקרבו?

גם ריבוי הנשים אשר לקח לו שלמה מעורר פליאה. לשם מה זקוק היה למספר כה רב של נשים? (700 נשים ו-300 פילגשים). חז"ל ראו קשר בין חכמתו הרבה ובין ריבוי הנשים. מאחר שנתפרש בתורה הטעם לריבוי נשים (דברים יז, יז) אמר שלמה: "אני ארבה ולא אסיר" (סנהדרין כא, ע"ב).

אכן, לפי פשטם של דברים קשורים חטאיו של שלמה זה בזה. בעיקרם הייתה זו כוונה לטובה שנכשלה ולא הביאה לפירות המצופים. שלמה נהג כמלכים אחרים במזרח באותם ימים אשר באו בברית נישואין עם משפחות אצילות וראשי שבטים מתוך מגמה פוליטית. על-ידי נישואין אלה מקרב אליו השליט את המשפחות רבות ההשפעה ואת השבטים הרחוקים, ומקווה להשיג בדרך זו את נאמנותם לו ולבסס את שלטונו. דוד המלך השאיר לשלמה ממלכה רחבה, אשר היו בה תחת שלטונו גם עמים נוכריים. שלמה קיווה, ככל הנראה, כי על-ידי לקיחת נשים נוכריות יזכה בשני דברים: יבטיח את נאמנותם של העמים השכנים ושל המשפחות הנבדות אשר בתוכם לכיסא מלכותו, וכן כי יצליח לקרבם לאמונת ישראל. נישואין אלה היו למעשה בגדר נישואים פוליטיים, אשר מסמלים לא רק את קרבתו של המלך השליט אל העמים אשר תחת שלטונו, אלא גם את המגמה הכללית שהייתה לו לקרב את העמים השכנים ובני הנכר אל התרבות היהודית ואל החברה היהודית.

היה זה שינוי בולט ורב משמעות ממדיניותו של דוד המלך. בעוד שדוד רדה בעמים הנשלטים ביד חזקה ובזרוע נטויה, תוך מעשי הרג ביסודות המסוכנים לשלטונו (שמואל ב' פרקים י, יב בעיקר בסופו; תהילים 68), ניסה שלמה דרך חדשה לחלוטין. אם על דוד מסופר כי הוא: "וילך רבתה וילחם בה וילכדה... ואתה עם אשר בה הוציא וישם במגרה ובחרצי הברזל ובמגזרות הברזל והעביר אתם במלכך וכן יעשה לכל ערי

בני עמין" (שמואל ב' יב בסופו. והשווה: מלכים א' יא, טו-טז), אפשר שעשה כן בשל סערת הקרב ובשל הצורך להכניע את העמים שמרדו בו או התנכלו לשלטונו. אך ברור כי גם לאחר שההכניעה רדה בהם ביד קשה, מחשש פן ירימו ראש ומרדו בו. שלמה בחר בדרך חדשה לחלוטין, שעיקרה במעשים המתוארים במלכים א, פרק ה, בבואו בדברי חכמה עם סביבתו: "ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו" (פס' יד). אלו הם סמלים לקרבה התרבותית אל עמי הנכר ולתקווה הגדולה אשר פיעמה בקרבו של שלמה כי הוא יזכה לקרבם אל כנפי השכינה. גם תפילתו לאחר בניית בית המקדש - בדבר קבלת תפילת הנוכרי אשר יבוא מארץ רחוקה - מלמדת על מגמתו ועל תקוותו כי יזכה לעשות מעשה גדול זה.

כללו של דבר, הן הנישואין עם בנות נכר והן הקרבה התרבותית היו בגדר מעשה שכוונתו רצויה ביותר, אך כישלונם היה חרוץ. מה הביא לאותו כישלון, ומדוע לא עלתה יפה תוכנית יפה זו? התברר כי במקום להשפיע על עמי הנכר ולקרבם אל האמונה באל אחד, השפיעו הם על עם ישראל. ודאי לא הייתה זו דרך חד-סטרתית. הדעת נותנת כי אכן בעניינים שונים הצליחה תכניתו של שלמה. דבריה של מלכת שבא אף הם רומזים לכך. אך ההשפעה שהושפעה עם ישראל הייתה נוראה ומכרעת. עדות לכך בתיאורים הקשים המצויים במלכים א, פרק יד, בהסבר המכה הקשה שהכה שישק מלך מצרים את ממלכת יהודה זמן קצר לאחר מות שלמה: "ויעש יהודה הרע בעיני ה' ויקנאו אתו מכל אשר עשו אבתם בחטאם אשר חטאו. ויבנו גם המה להם במות ומצבות ואשרים... וגם קדש היה בארץ עשו ככל התועבת הגוים אשר הוריש ה' מפני בני ישראל" (פס' כב-כד). התיאור מתייחס, כאמור, לראשית ממלכת רחבעם בן שלמה (לפני עלות עליו שישק בשנה החמישית למלכותו), ומכאן שמאפיינים הם גם את המצב התרבותי-רוחני של עם ישראל בסוף ימי שלמה. הם מלמדים עד כמה גדול היה נזקו של המגע התרבותי-חברתי הקרוב עם עמי הסביבה.

אין זה מקרה יחיד. לכל אורך ההיסטוריה של עם ישראל רבות עדויות על תופעה דומה. בעת מגע קרוב עם הסביבה הנוכרית, גם אם עם ישראל משפיע, הוא סופג לתוכו במהרה יסודות נוכריים לא רק בנימוסים חיצוניים אלא גם בעיקרי אמונתו ובמיוחד באורח חייו. כן היה בתקופת השופטים, כן היה בימיו של עזרא, כן היה בספרד הנוצרית במאה השלוש-עשרה (התפתחות שהביאה לפולמוס הקשה על כתבי הרמב"ם), וכן היה באירופה המודרנית בתקופת ההשכלה. אם ניתן להתמודד עם האמונה הנוכרית בהצלחה, קשה ביותר להתמודד עם אורח החיים המפתה של התרבות המתירנית הנוכרית. לא בכדי בחר בלעם בדרך זו בעצתו לבלק להפקיר את בנות מואב לזנות ובדרך זו לקרב את עם ישראל אל אמונת מואב.

זו הייתה טעותו הגדולה של שלמה. היה עליו לשער כי קרבתו שלו אל עמי הסביבה תגרור אחריה קרבה של רבים ממנהיגי העם ואף אנשים אחרים אל החברה הנוכרית. יש להניח כי לא רק הוא לבדו נשא לו נשים נוכריות. הדעת נותנת כי עשו כן גם כמה ממנהיגי העם באותם ימים. אף אם גיירו את בנות הנכר, הרי לא היה הדבר מתוך אמונתן של אותן נשים בעליונותה של התרבות הישראלית. על כל פנים, אף מי שלא ייאות לקבל הנחה זו, יקשה עליו לדחות את ההנחה האחרת כי אותם מבקרים רבים בירושלים בשל המגע התרבותי הקרוב, השאירו את אותותיהם בקרב החברה היהודית. שלמה בנה את בניינו על יסוד החכמה והתבונה - אשר בו הגיע למעלה הגבוהה ביותר שבן תמותה יכול להגיע אליה - בהתעלמו מיסוד הרגש, אשר גם אותו נטע הקב"ה בלב ברוותיו. אם קיווה הוא להשפיע בצורה רציונאלית על התרבות של עמי הסביבה, התעלם מכוחם העצום להשפיע על חיי היום-יום של בני ישראל. חכמתו היתרה היא שהביאתה לבנות את בניינו על יסודות החכמה והתבונה ולהתעלם מן היסוד האחר - מהרגשות ומהאמוציות.

ניסיון גדול זה שנכשל הביא לתוצאה הנוראה של פילוג הממלכה, ובעקיפין לירידה שבישרה את חורבנה של ממלכת יהודה. לפנינו דוגמה נוספת, המודגשת מספר פעמים בנביאים ראשונים ובנביאים אחרונים, כי קרבה תרבותית וחברתית סכנתה מרובה ביותר. למעשה, כבר מפורש הדבר בתורה באפיונו של עם ישראל כמי ש"שוכן בדרך". אפשר שאין זה מקרה, כי הדברים האחרונים הנמסרים בתורה מפי הקב"ה בפיו של משה רבנו הם: "וישכן ישראל בטח בדד... אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה'..." (דברים לג, כח-ט).

באמת לא הצליחה תכניתו של שלמה גם מן האספקט הצבאי-ביטחוני. שלווה וביטחון לא הביאו נישואין אלה שלו עם בנות נכר לעם ישראל. אפילו פרעה מלך מצרים - אשר את בתו נשא שלמה לאישה בשל הנימוקים הפוליטיים שתוארו לעיל - נתן מחסה לאויביו של שלמה. אמנם נתחלפה במצרים השושלת המלכותית ושושלת אחרת תפסה את מקומה, אך מן המסופר במלכים י"א עולה כי המחסה לאויבי שלמה

ניתן עוד בימיה של השושלת הראשונה, ובסופו של דבר המכה הנוראה על יהודה וישראל מונחתת על-ידי המצרים (מסע שישק, ראה להלן).

במחקר נהוג לחלק את תקופת שלטונו של שלמה לשני חלקים: עשרים שנים ראשונות, בהן התאפיינה ממלכתו בשלום ובביטחון תוך ביסוס כלכלי ועושר לתושבים ככלל: "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב אכלים ושתיים ושמיים" (פרק ד, פס' כ).

החלק השני בתקופת מלכותו של שלמה - עשרים השנים האחרונות - מאופיינות על-ידי ירידה בביטחון. המרידות באותם ימים נזכרות במלכים א' פרק יא. יש להניח כי שלמה חש כי מדיניותו לא השיגה את מטרתה, אך במקום לבטלה ולחזור אל הדרך שבה נקט דוד אביו - שליטה ביד חזקה בעמים הכבושים - העמיק עוד יורת את יחסי הקרבה התרבותית והחברתית עמם, בהניחו כי הם יאותו ביתר שאת לקבל את שלטונו עליהם. אך תוחלתו נכזבה. מסע שישק, אשר נדון כאן בפרק נפרד להלן, הביא לשיאו של הכישלון הנחרץ הזה.

מבחינה חינוכית עומדים אנו בפני סכנה גדולה. דרכו של שלמה לא הייתה רצויה, כפי שהדבר עולה בבירור מן הכתובים כולם. הדרך האחרת - בה נהג דוד אביו - היא שהביאה לביסוס הממלכה על-פי רוח התורה, ובעקבות זאת לביסוסה ולביטחונה של הממלכה כולה.

תלמידינו עלולים לקבל את הרושם המוטעה כי המדיניות התקיפה של דוד, שאופיינה על-ידי הרג המוני בעקבות המרידות בו, היא האלטרנטיבה לדרך של שלמה. מדרך הטבע בנקל עלולים הם בדרך האקטואליזציה להחילה גם על ימינו אלה. חובה עלינו להדגיש כי באופן עקרוני יש לבדוק היטב כל תקופה ותקופה לגופה, ופשטנות יתר היא לזהות אויבים וידידים על סמך רמזים שונים בכתובים. חכמי ההלכה המובהקים, להם ניתנה הזכות לפרש את ההלכה ולקבוע את גבולותיה. על כל פנים, האלטרנטיבה האחרת לדרכו של שלמה היא צמצום יחסי תרבות וחברה עם תרבות נוכרית אלילית, אך לא שפיכות דמים. כזכור, אמר הקב"ה לדוד כי הוא לא יבנה את בית המקדש, כי דמים רבים שפך. אמנם, כתוב זה רבו בו הפירושים, אך ברור כי שפיכת דמי נקיים - גם של נוכרים - אסורה היא באיסור חמור, ואין להקל בה ראש בשל אנלוגיות שאינן הולמות את פשוטו של מקרא.

עם זאת, מצטרפת פרשה זו של חטאי שלמה למסכת הכללית העולה מן התנ"ך כולו - וכאמור, גם מתקופות אחרונות בתולדות ישראל - על הסכנה הגדולה בכריתת ברית צבאית או תרבותית עם עמים שתרבותם זרה לרוח היהדות.